

ճակը թեթեւեղներու, իրենց նպաստին վնաս հասած զեռնայն հասարակ, հետեւութեամբ այլեւայլ բացարձակաց՝ շարունակութեամբ ինքնին ըստ յառաջ ելնային այն շնորհալ թողտուութիւններէն, եւ զաւանակաւ իշխանութեանց կամայականութեամբ: Արկնելով Բիւզէի եւ Ռեօսլէրի նախընթաց տեղեկութիւնքը՝ կը յաւելու չափէի հիւսկտին նոյն ամսոյ 18ին գրածը թէ «Այս օրերս արեւելին (= Կարէն եւն) հետեւին հասնել Երկնայն Կողմէն Գրեթէ ամբողջով հայ կանանց ու պոռոյ, եւս եւս յառաջ գնացան» ցորչափ հոս անմիջապէս չմեռան: Դրան հրամանը՝ տակաւին բնակավայրին մէջ եղողները տեղեկներ թողու, ինքեպարէ բան մը չ'ըլլայ, որովհետեւ իսրէլէի ռեւէ մէկը հասկածելի հաշիւէ, եւ յաճախ այսպէս ալ կը գործադրեն: Հակառակ հրամանին նաեւ զինուորացի ընդհանրապէս Երեւան քաղաքին վնաս չ'ուրեւնային: Դեռ չ'ընդհատուի զինուորացիները կը փոխադրուէին: Վերջերս դարձեալ փոխադրութիւններ կ'ըլլան Գեղարքէի Երեւան քաղաքէն: Հակառակ Դրան այլակերպ հաւաստեցանք զայս ամբողջին նպաստին հայ աշխարհը: Եւս տեղեկութիւնը կը վերջացնէ Զոհնելոհէ. «Թալաթ պէյ, որուն մտադիր ընել տուի այս իրաց վիճակին մասին, թէ եւ յօժարակամ խոստացաւ դարման տանիլ, սակայն ինչ իսրէլէի զինուորացիներ հրամանները արտօնէին չ'արդարացնելու: Եւս յառաջ բերէն» (25 Սեպտ., Թ. 175):

Եթէ այս տեղ ալ դեպքանք «կենդանոց»-ին կերպով մը բարի կամք մը կարծես կ'ենթադրէ, ուրիշ հեռագիր մը՝ ասկէ ալ յառաջ (ի պատասխանի չափէի հիւսկտոսին Սեպտ. 14ին գրածին) ուրիշ բան կ'ըսէր. «Բարձրագոյն Դրան մէջ նորէն խօսեցայ ի չափէի հայ գաղթականաց աղէտալի վիճակին մասին: Թալաթ պէյ խոստացաւ չ'ընելու օրէնքներ. սակայն ինքնաշինից ու բարեկամ հոն միակողմէն քեզ խօսեցաւ («արդարացիութեան»): 16 Սեպտ. 1915, Թ. 173):

Եւ այսպէս ալ մնաց իբր նաեւ ապագային, ցորչափ ալ յաճախ կրկնուեցան նոյն խնդրոյ մասին դիմումները: Խոստում ու գրծում, դիմում եւ կրկին խոստում եւ նորէն գրծում, այս ամէնը յաջորդեցին միշտ՝ ինչպէս յառաջ նոյնպէս ասկէ ետքը, եւ այն՝ այլ եւս այս կողմանց բնիկներուն մասին, ցորչափ չէին տարադրուած: Միւս ամէնքը կ'երթային եւ պիտի երթային դէպ ի անապատ:

Տարագրելոց մեծ արտաքսում մը կը սկսէր գործնականին 1915 Հոկտեմբերին: Այս նկատմամբ կը գրէր չափէի հիւսկտոսը զարհուրելի տեղեկագիր մը. «Երէկ հրամայուեցաւ 14 օրան մէջ քաղաքը մարքէլ արարագրութեամբ Հայերէ (20.000 հոգի): Առ այժմ կը հաւաքուին քաղաքէն դուրս հաւաքման բանակեղներու մէջ: Տարուսէ հարաւ երկաթուղին այն եւս պիտի չ'ընդունան տարագրութեան համար: Այն բնականիքը (այլ եւն) չ'ունին՝ հետեւին կը փոխադրուին: Ամէն բնականիք ուղտ մը պիտի ընդունին, կ'ըսուի իւր աղիւն համար, բայց ասի յաճախ ի հարկէ ստիպեալ ետ կը մնայ: — Վիլյայէթին քաղաքական իրաց

վերին տուած տեղեկութեանց համեմատ՝ Ռեօսլէի Կարմայի 40.000 հոգի: Ռեօսլէ խոսեցաւ իսրէլի Արեւմտեան Միջին ու Հիւսիսային Անտաթիայի ճամբան: Դեռ հարաւ (արեւմտեան Հարաւ, Ռուիլ, Տեր-Եւ-Զըր) «հաշիւաբանութեան» («Ansiedlung») խոսքով եւս արդէն 300.000 հոգի: Յիշեալ պաշտօնէին համեմատ՝ ասոնք իրենց նպատակավայրը հասած՝ արդարեւ կը լսուին իրենց բարեկարգ, եւ «ամենք պիտի մեռնին»: Կառավարութիւնը «Երեւան» 1 խաղաղութեան ժամանակ գաղթականութիւնը կարենար յաջողցնել, թէ եւ մահմետականաց գաղթեցնուներն ալ նոյնպէս յաճախ ձախողած են. բայց այժմ ոչ դրամ ունի եւ ոչ պաշտօնեայ: Յամենայն դէպս հաշիւեցան հարաւ մէկ բան ինչպէս հաւաքեղներու (Konzentrationslager) համար ոչ ինքնին ինչ որքան, ոչ բացառապէս ալ ինչպէս: Նոյն իսկ իշխանութիւնք տարագրեալ զիւղացւոց յետէն կ'անուն բերէին, բաները եւս ընդհանուր համոզումն այն է թէ բոլոր արարագրութեան գերմանիա այս զանգուածային սպանութեան հաւան է՝ կ'ընդունին երկրիս ոչ միայն բոլոր քրիստոնեայք, այլ նաեւ մահմետական ժողովուրդը մաս մը գովելով, ուրիշ մաս մը պարսաւելով» (19 Հոկտ. 1915, Թ. 185):

Այս զարհուրելի դաշտանակաւ պատկերին քով, զծուած նոյն իսկ թուրք բարձր պաշտօնէի մը խոստովանութեան համեմատ, կը նսեմանան յաջորդները: Գրեթէ աննշան է նոյն օրը չափէի բայց ուրիշ անձէ (Հոֆման) գրուած տեղեկագիրը, որուն սկիզբը կայ տեղեկութիւնս թէ «Այսօրէն սկսեալ ներեալ է ունեւոր Հայոց շոգեկառքը գործածել կամ սեպհական սայլ՝ անշաբաթ հաշիւեալ համար» («Selbstansiedlung»): Այս վերջին կէտը այլեւայլ առաջարկներ են, որոնց մէջ նաեւ «արտօնարդիւնք չէին կրնար ունենալ»: Իսկ Ռեօսլէր շատ ընդարձակ մէկ տեղեկագիր մը մէջ կը գրէ. «Հոկտեմբ

¹ Այս եւ նախընթաց կողման նշաններով խօսքերը բնագրին մէջ յառաջ բերուած են իրեւ այն թուրք բարձր պաշտօնէին յատուկ բառերը:

² «Եթէ, կ'ըսէ Հոֆման, նոյն իսկ զուտ անտեսութեան թուումը մը գնէլ մեր կողմանէ տակաւին մտադրուած է եւ կարելի է, ի նկատի կրնան առնուիլ» 1. Իրենց տեղը Հալէպի բնիկ ժողովուրդը (որ նոյնպէս տարագրման հրամանի մը գաղէն երկիւղ ունի), ինչպէս նաեւ այն տարագրեալները՝ որոնք քաղաքներուն մէջ հաստատուելու բնակութիւնը դրամական մեծ զոհողութեան կազմակերպել գաղթեցնուին: շատ աւելի գործածելու է քաղաքներ՝ ինչպէս Դամասկոս, Համա, Հոմ, եւ անոնց շրջակայքն, ի հարկին միայն առաւ որ (արտասահման) գաղթեն: Քանի որ Դուռն ինքնին (Ռուհա) արտաքսեց, զինուորական նկատումներն աննշան էլ (19 Հոկտ. 1915, Թ. 186): — Հմմտ. § 12, էջ 128-129:

Բայց այս մասին յետոյ: Այժմ թողու՛մ առհասարակ միջամտութեանց ու բացառութեանց խնդիրները, հարաւակողմանքն եւ միւս ամէնը, պէտք է անցնիլ տեսնելու «արեւելեան» դաւառաց, եւ յատկապէս Կարնոյ, արիւնայեց պատմութիւնը եւ զայն ալ հասցընել մինչեւ այս ժամանակակէտը:

(Ըր-ն-ն-ի-է-)

Հ. Յ. Տ.

ՐԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՐԱՐԱՐԱՆԱԿԱՆ ՆՈՐ ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Ըր-ն-ն-ի-է-)

ըստ ինքեանց:

154. «Դանդաղեալք եւ եւ ցնորեալք, թուի թէ երկիրս շուրջ գայցէ զնորաւք, ոչ եթէ արդարեւ շուրջ գայցէ, այլ հաստատուն անշարժ կայ եւ նոցա ախտին եւ այն կարծիք, եւ ոչ եթէ Ըր-ն-ն-ի-է- ինչ ախտին», Ոսկեբ., Մեկն. Պաւլ. Ա, էջ 307. յոյն բնագրի վրայէն ուղղելի «սոխիւ» = στοιχεῖα, ինչպէս անընդմիջապէս յաջորդող մեկնաբանական նախադասութիւնը, որ հայ թարգմանչին կողմանէ աւելցուած կը թուի, կրնայ հաստատել՝ «Քանզի զմի ինչ ի մեծամեծ արարածոց Յոյնք «սոխիւ կոչեն», տես նաեւ «ըստ մարդկան տեսչութեանն, ըստ «սոխիւ» արարածոց աշխարհիս եւ ոչ ըստ Գրիստոսի. տակաւին (ի) յանդիմանութիւն խորանաց աւուրցն միսի. «սոխիւ» աշխարհի՛ զարեգակն եւ զլուսին կոչէ որպէս եւ ի գաղատացուող թղթին ասէր եթէ Զիւրդ գարձեալ դառնայք ի տկար եւ ի տառապեալ «սոխիւ», այսինքն յարարածոն... զի եթէ աշխարհս իսկ չիցէ ինչ, որչափ եւս առաւել «սոխիւ», այսինքն մի մի ինչ յարարածոց՝ արեգակն, լուսին, երկինք, երկիր, ծով, անդ, էջ 585—586. «ոչ քարինք եւ ոչ տունկք եւ ոչ անասունք եւ ոչ «սոխիւ», այսինքն համարեն իսկ երեւելի արարածքն», անդ, էջ 575. ինչպէս հոս Ոսկեբերանի թարգմանիչը Ս. Գրոց «սոխիւ» փոխած է «սոխիւ»:

ընտանիքնէն հանուին ու տարագրուելը «տարակուսի տեղի չի թողուր», «Ով որ Թուրքիոյ ընտանեկան կեանքն ու բարոյականութիւնը գիտէ, չի կրնար մերժել այն զգացումը թէ հոս վաղեմաբ խայտառակութեան մը (Infamie) կը գործուէր, եւ չենք կրնար զսպել մեր ապշանքն այն անպարտապիտի մասին, թէ գերմանական լսկերութեան մը այսպիսի հրամանագիր մը կրնար իբր պատասխան խաբել թուրք իշխանութիւնը»:

«իւ», յունաձեւին, նոյնպէս Եզնիկի «սոխիւ» փոխարէն («քանզի մարդոյ մարմին ի շորից «սոխիւ» խառնեալ է, ի խոնաւութեան, ի ցամաքութեան, ի ցրտութեան եւ ի ջերմութեան», էջ 80—81) Այլ թաւալ հի մօտ ունինք «սոխիւ», զոր ընթացքով է անտարակոյս «սոխիւ»։ «ասին դարձեալ բնութիւնք եւ չորքն «սոխիւ», այսինքն ջերմութիւն, ցրտութիւն, խոնաւութիւն, ցամաքութիւն», Բաղմամէպ 1911, էջ 565։ Բառիս փոխառութեան մասին տես Thumbի դիտողութիւնը Byzantinische Zeitschrift IX, էջ 401 եւ Վարդանեան, Նիւթեր հայերէն բառագրութեան 1920, էջ 35—36)։

Թեթեալագնութիւն:

155. «Ոչ միայն ամուսնանան, այլ եւ գնոյ եւս զանձինս տան... ոչ ի լաւութիւն գերդաստանաց, այլ ի լեւեալագնութեան հային», Ոսկեբ., Մեկն. Մտթ. Բ, էջ 448. ինչպէս այստեղէն, նոյնպէս Հ. Բ. էն («Լեւեալագնութեան = արագընթացութիւն, «յաթ լաւագուշտ», Ոսկ. Բ. Բ. 3) Զնշելու է այս բառը, քանի որ յոյն բնագրերը ունի ἀλλὰ τὰ εὖ να περιεργάζομενοι. հայ նախկին ուղղիչ ընթերցումը եղած պիտի ըլլայ անտարակոյս «Լեւեալագնութեան», այսինքն որ «Լեւեալագնութեան», Սեբեբ., 53, կամ «Լեւեալագնութեան» Կիւրեղ, Մեկն. Ղեւտ. թղ. 63ա:

Թեւալ:

156. «Սէր յաղթէ զատելութիւն եւ ջնջէ զմեղս անաւրէնութեան... բեկանէ շեւալագն», Զգաւն, էջ 336. այս հատուածը յառաջ բերելով Հ. Բ. կը մեկնէ «փոքրիկ եւ տկար թեւ. եւ թիակ ուսող» (Ա, էջ 808), նոյնպէս Antonelli, «frangit brachia malorum (էջ 413). բուն բնագրերը սակայն ունի ἰσχυρὰ, ἰσχυρὰ = et pedicas malitiae dirumpit (Graffin, Pat. syr. I, էջ 604), ուրեմն «չաւեց», այսպէս նաեւ Bertի գերմաներէն թարգմանութիւնը Netz, էջ 219. այս իմաստով արդեօք մեկնելու է Ոսկեբերանի մէջ գործածուած «Լեւեալ» ալ. «զապարմանցն Լեւեալ խառնեալ», Մեկն. Մտթ. Գ, էջ 66 = «ապարմանքը ցանցաձեւ խառնուած» կամ ուրիշ նմանագոյն թարգմանութեամբ՝ հակառակ Հ. Բ. ի տուած «ծակ կամ քղանցք փեղկից վրանաց» եւ Թոռնեանի «պղտիկ փեղկ» (Հատ. Ընթ. Ա, էջ 109) մեկնաբանութիւններուն: Զգաւնի թարգմանիչը աւել տեղ ալ գործածած է բառս՝ «Թաշին ամպիլ առանց Լեւեալ եւ չնչէ հոգմ առանց Լեւեալ»: